

/

Startnotitie maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen

**bovenbouw voortgezet onderwijs
juli 2025**

Startnotitie maatschappij- kunde en maatschappij- wetenschappen

Bovenbouw voortgezet
onderwijs

juni 2025

Verantwoording

2025 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteurs:

Lars van der Bruggen & Han Noordink

Informatie

SLO

Postbus 502, 3800 AM Amersfoort

Telefoon (033) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

AN

3.8055.014

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
2. Huidige situatie en positie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen	5
2.1 Wettelijke kaders	5
2.2 Praktijk op scholen	6
2.3 Gerealiseerd curriculum	7
3. Probleemanalyse	8
3.1 Beide vakken zijn onvoldoende met elkaar in lijn	8
3.2 Samenhang en overlap met maatschappijleer	8
3.3 Samenhang met andere mens en maatschappijvakken	8
3.4 Mate van tevredenheid met maatschappijwetenschappen	9
3.5 Beperkte doorstroomrelevantie maatschappijkunde	9
3.6 Overige curriculaire kwesties	9
4. Ontwikkelingen in de maatschappij en in maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen	11
4.1 Internationale machtspolitieke ontwikkelingen	11
4.2 Ecologische en planetaire ontwikkelingen	11
4.3 Sociale (on)gelijkheid en sociale cohesie	11
4.4 Processen van globalisering en deglobalisering	12
4.5 Diversiteit, representatie en inclusie	12
4.6 Technologische ontwikkelingen	12
5. Curriculaire uitdagingen	14
5.1 Een samenhangend curriculum	14
5.2 Toekomstbestendig curriculum	15
Referenties	17

1. Inleiding

De startnotitie voor de examenprogramma's maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen biedt zicht op de relevante en actuele ontwikkelingen voor deze examenprogramma's in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs (Kastelein et al., 2021).¹

Startnotities zijn een belangrijk instrument in de actualisatie van de examenprogramma's. Ze brengen de ontwikkelingen binnen onderwijsbeleid, onderzoek, onderwijspraktijk en samenleving binnen verschillende vakken in kaart en leggen zo een solide basis onder het ontwikkelwerk.

De startnotitie bestaat uit de volgende onderdelen:

- huidige situatie en positie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen
- probleemanalyse
- ontwikkelingen in de maatschappij en in de vakken maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen
- curriculaire uitdagingen

Bij de totstandkoming hebben we externe deskundigen betrokken, zoals vertegenwoordigers van vakverenigingen, leraren, lerarenopleiders, wetenschappers en vakdidactici. We hebben gebruik gemaakt van de eerder ontwikkelde documenten voor curriculum.nu, de startnotities voor de actualisatie van de kerndoelen (SLO, 2023), het advies van de NVLM (2018) in aanloop naar curriculum.nu, inzichten uit trendanalyses van SLO (2017), waaronder de trendanalyse (v)so (Kastelein et al., 2021) en het vooronderzoek voor maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen (Kampman et al., 2025). Tot slot houden we rekening met de werkopdracht van het ministerie van OCW en de operationalisering daarvan in werkinstructies.

¹ Met name leerlingen met een visuele beperking, leerlingen met een auditieve/communicatieve beperking, leerlingen met een lichamelijke beperking en leerlingen met milde leer-/gedragsproblemen.

2. Huidige situatie en positie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen

2.1 Wettelijke kaders

Maatschappijkunde (vmbo) en maatschappijwetenschappen (havo en vwo) zijn vakken die alleen in de bovenbouw vo gegeven worden. Meerdere scholen bieden deze vakken aan (zie tabel 1).

Maatschappijkunde is een van de vakken die gekozen kan worden als verplicht profielvak in het profiel Zorg en Welzijn van het vmbo. Verder kan het in alle profielen in het vrije deel gekozen worden. Maatschappijwetenschappen is een van de mens en maatschappijvakken die als profielvak gekozen kunnen worden in de profielen Economie & Maatschappij en Cultuur & Maatschappij. Daarnaast kan het in alle profielen in het vrije deel gekozen worden.

Tussen de programma's voor maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen bestaan fundamentele verschillen. Het programma maatschappijkunde dateert in feite van 1999 (de start van het vernieuwde vmbo) en omvat de algemene en vakvaardigheden en vijf maatschappelijke en politieke themagebieden. Het bestaat uit de volgende kerndelen (K) en voor vmbo-gt ook verrijksdelen (V), elk met één eindterm:

- K1: oriëntatie op leren en werken
- K2: basisvaardigheden
- K3: leervaardigheden in het vak maatschappijkunde (CE)
- K4: politiek en beleid (CE)
- K5: mens en werk
- K6: de multiculturele samenleving
- K7: massamedia
- K8: criminaliteit en rechtsstaat (CE)
- V1: analyse maatschappelijk vraagstuk (CE)
- V2: verwerven, verwerken en verstrekken van informatie
- V3: vaardigheden in samenhang (CE)

Tussen de programma's voor vmbo-bb/kb/gl-tl is er met name differentiatie tussen bb en kb/gl-tl.

Het programma maatschappijwetenschappen (in 2017 ingevoerd) is gebaseerd op de concept-contextbenadering. Vier hoofdconcepten en 23 kernconcepten vormen het analytische gereedschap om maatschappelijke en politieke ontwikkelingen en vraagstukken te bestuderen. Het programma is - sterker dan maatschappijkunde – geënt op de sociale wetenschappen sociologie en politicologie en bestaat uit de volgende domeinen met in totaal 27 (havo) of 28 (vwo) eindtermen:

- A: vaardigheden
- B: vorming (binnen een specifieke context)
- C: verhouding (binnen een specifieke context)
- D: binding (binnen een specifieke context)
- E: verandering (binnen een specifieke context)
- F: analyse van/onderzoek doen naar een sociale actualiteit
- G: analyse van/onderzoek doen naar een politieke actualiteit

Voor havo kan gekozen worden tussen domein F en G. Vwo omvat beide domeinen. Er is verschil in de contexten voor de domeinen B tot en met E voor havo en vwo. Ook is er in het vwo-programma meer aandacht voor sociaalwetenschappelijke onderzoeksvaardigheden en komen sociaalwetenschappelijke paradigma's aan de orde.

2.2 Praktijk op scholen

Het aantal en het percentage leerlingen dat maatschappijkunde of maatschappijwetenschappen kiest, staat in tabel 1 en 2.

Tabel 1: Aantallen en percentages examenkandidaten maatschappijkunde per leerweg, 2024.²

	maatschappijkunde	%	totaal aantal lln.
basisberoeps	1.408	9,4	14.988
kaderberoeps	2.831	10,4	27.100
gemengd/theoretisch	7.084	13,0	54.541
totaal vmbo	11.323	11,7	96.629

Tabel 2: Aantallen en percentages leerlingen (examenkandidaten) maatschappijwetenschappen havo en vwo, 2024.³

	maatschappijwetenschappen	%	totaal aantal lln.
Havo	6.941	12,5	55.636
Vwo	4.141	10,5	39.601

² CvTE (2024): Persmap Centraal Examen.

³ CvTE (2024): Persmap Centraal Examen.

In een door SLO meerjarig (2018-2020) uitgevoerd monitoringsonderzoek maatschappijwetenschappen (Noordink & Penning de Vries, 2020) zijn docenten en leerlingen havo en vwo uit de eerste lichtingen bevraagd op hun mening over het nieuwe examenprogramma. In het algemeen zijn de ervaringen redelijk positief. Leerlingen vinden het vak leuk, belangrijk en interessant, maar velen vinden het ook moeilijk. Ze vinden dat de soms complexe en abstracte begrippen goed werken om de samenleving te begrijpen en te analyseren. Havoleerlingen zijn vaker dan vwo-leerlingen ontevreden over het leren van de definities van hoofd- en kernconcepten. De term 'stampen' komt regelmatig voorbij. Docenten vinden het programma in het algemeen niet overladen. De afgelopen jaren gaan er geluiden op om te overwegen om een katern met de definities van concepten bij het examen maatschappijwetenschappen beschikbaar te stellen (M&P, 2024). Dit is vergelijkbaar met het bronnenkatern met kenmerkende aspecten bij de examens geschiedenis vanaf 2025.

Er zijn geen onderzoeksgegevens over de mate van tevredenheid met en invulling van maatschappijkunde.

2.3 Gerealiseerd curriculum

Zoals de Startnotitie mens en maatschappij bovenbouw vo beschrijft (SLO, 2024b), is er weinig zicht op het gerealiseerde curriculum van de mens en maatschappijvakken, anders dan de gemiddelde examenresultaten. De examenresultaten verwijzen vooral naar meetbare, cognitief minder complexe vaardigheden. De leeropbrengsten van de schoolexamens zijn niet op landelijk niveau in kaart gebracht. (Noordink et al., 2017). In de schoolpraktijk krijgen de schoolexamens vaak het karakter van een 'oefening' voor de landelijke afsluiter, het centraal examen (Van der Ploeg & Weijers, 2018). Uit onderzoek bij de vakken aardrijkskunde (Noordink et al., 2017) en geschiedenis (Van der Vleuten, 2023) blijkt dat veel scholen in de schoolexamens vooral de CE-stof toetsen. We schatten in dat dit ook geldt voor de vakken maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen. Er zijn geen internationaal vergelijkende onderzoeken voor deze vakken.

3. Probleemanalyse

3.1 Beide vakken zijn onvoldoende met elkaar in lijn

De vakken maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen hebben in de jaren negentig van de vorige eeuw hun plek gekregen in de bovenbouw vo. Maatschappijkunde heette toen maatschappijleer 2 en maatschappijwetenschappen heette maatschappijleer II. Het examenprogramma maatschappijkunde bestaat sinds de invoering van het vmbo in 1999. In 2007 zijn de huidige eindtermen globaal geformuleerd, maar in de kern niet gewijzigd. Het programma is sterk verouderd. Al in 2016 vroeg de vakvereniging NVLM het ministerie van OCW om het vak te herzien. Maatschappijwetenschappen heeft sinds 2017 een volledig vernieuwd examenprogramma. De noodzaak tot actualisatie is hier minder groot. De programma's verschillen sterk, zoals we in hoofdstuk 2 aangaven. Het kan wenselijk zijn om deze programma's meer in lijn met elkaar te brengen, met oog voor de eigenheid van het programma voor vmbo. Verder is in dit licht ook het verzoek van het ministerie relevant om een advies te geven over de naamgeving voor de vakken.

3.2 Samenhang en overlap met maatschappijleer

Maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen bouwen als keuzevakken in de bovenbouw vo voort op de kennis en vaardigheden van maatschappijleer, dat deel uitmaakt van het gemeenschappelijk deel. De conceptexamenprogramma's voor maatschappijleer hebben we in 2024 opgeleverd. Deze zijn uitgebreid op basis van meer ontwerpruimte. Burgerschap en digitale geletterdheid hebben er nadrukkelijker hun plek gekregen. Recent is onderzoek gedaan naar de overlap tussen maatschappijleer, maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen (Kampman et al., 2025). Dit is nauwkeurig in kaart gebracht. Voor maatschappijkunde is de overlap groter dan voor maatschappijwetenschappen. Dit heeft te maken met de aard van de vakken (zie hoofdstuk 2). Er moet een goede afweging worden gemaakt welke begrippen, concepten, onderwerpen en (vak)vaardigheden in alle vakken opgenomen moeten zijn en in hoeverre de kennis en vaardigheden van maatschappijleer verdiept en verbreed moeten worden in maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen.

3.3 Samenhang met andere mens en maatschappijvakken

Maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen worden alleen in de bovenbouw vo gegeven. Als het gaat om een doorlopende leerlijn zijn maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen verwant met de mens en maatschappijvakken. Ze bouwen bijvoorbeeld voort op aspecten van de

leergebieden mens en maatschappij en burgerschap (onderbouw vo). Verder is er horizontale samenhang met andere mens en maatschappijvakken op het gebied van gemeenschappelijke (denk-)vaardigheden en gezamenlijke concepten. Het examenprogramma van economie gebruikt bijvoorbeeld ook de concept-contextbenadering. Nu de actualisatie van de mens en maatschappijvakken van start is gegaan, is het belangrijk om te kijken of dit verder op elkaar afgestemd kan worden.

3.4 Mate van tevredenheid met maatschappijwetenschappen

Zoals beschreven in paragraaf 2.2 zijn de meeste docenten en leerlingen redelijk tevreden met het recent volledig vernieuwde maatschappijwetenschappen al zijn er ook kritische geluiden over concepten die lastig zijn en uit het hoofd moeten worden geleerd. De differentiatie tussen het havo- en vwo-programma is in de keuze en invulling van de contexten herkenbaar. De ervaringen van docenten en leerlingen met het programma van maatschappijkunde is niet onderzocht.

3.5 Beperkte doorstroomrelevantie maatschappijkunde

Docenten vinden het nieuwe examenprogramma maatschappijwetenschappen doorstroomrelevant (Noordink & Penning de Vries, 2020; Noordink, 2021). De kennismaking met aspecten van sociaalwetenschappelijk onderzoek, de sociaalwetenschappelijke paradigma's (alleen bij vwo) en de conceptuele benadering maken dat leerlingen een fundament leggen voor sociale, sociaalwetenschappelijke en politicologische studies in het hoger onderwijs.

De focusgroep van het vooronderzoek vond maatschappijkunde onvoldoende doorstroomrelevant (Kampman et al., 2025). Het vak kan wat betreft vaardigheden en maatschappelijke en politieke thema's en begrippen meer anticiperen op wat van belang is in het beroepsonderwijs, bijvoorbeeld de (deel)sectoren en werkvelden zorg en welzijn, sociaaljuridische dienstverlening (ook beleid), veiligheid en media. De kwalificatie-eisen uit het mbo kunnen hiervoor bestudeerd worden. Verder moet er rekening mee gehouden worden dat een behoorlijk aantal leerlingen vanuit vmbo-gt doorstroomt naar havo 4.

3.6 Overige curriculaire kwesties

De Startnotitie Mens en maatschappij bovenbouw vo (SLO, 2024b) beschrijft een aantal generieke problemen die voor meerdere mens en maatschappijvakken gelden. Ook voor maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen spelen deze kwesties. In deze paragraaf passeren ze de revue.

Het verouderde maatschappijkunde is tamelijk kennisgericht. Mede daardoor ligt er in de examens nadruk op reproductie en minder op cognitief complexe vaardigheden. Vaardigheden als begrijpen, toepassen, analyseren en evalueren worden nauwelijks onderwezen en getoetst. In veel zaakvakken komt het onderscheidende karakter van het schoolexamen onvoldoende tot zijn recht. Vaak zijn schoolexamens een voorbereiding op het centrale examen. We hebben de indruk dat dit ook voor de maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen geldt. Verder wijst de genoemde startnotitie op een probleem dat bij meerdere zaakvakken speelt: veel leerlingen zijn onvoldoende leesvaardig, met name in vmbo, maar ook op havo (PISA, 2018, 2022). Zeker voor vakken met complexe teksten is dit een probleem waar rekening mee gehouden moet worden.

4. Ontwikkelingen in de maatschappij en in maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen

In dit hoofdstuk bespreken we een zestal maatschappelijke ontwikkelingen die relevant zijn. Deze overlappen deels met de ontwikkelingen genoemd in de Startnotitie Mens en maatschappij bovenbouw vo (SLO, 2024b), maar benaderen we vanuit het perspectief van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen.

4.1 Internationale machtspolitieke ontwikkelingen

De huidige wereld wordt gekenmerkt door zowel conflicten als vormen van samenwerking. De democratie staat wereldwijd onder druk, waarbij een toename van autocratieën en een afname van democratieën is waar te nemen. (Universiteit van Amsterdam, 2023). Diverse factoren dragen hieraan bij, waaronder de opkomst van populisme, de daling van politiek vertrouwen, de toename van desinformatie en buitenlandse inmenging. Tegelijk is er een machtsstrijd gaande tussen wereldmachten om de hegemonie. Dit leidt tot diverse oorlogen en conflicten in de wereld, (nieuwe) bondgenootschappen, geopolitieke ontwikkelingen en nieuwe structuren van de wereldorde. Bovengenoemde thema's kunnen sociaalwetenschappelijk en politicologisch door maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen worden geanalyseerd en geduid (De Wijk, 2023; Frankopan, 2023).

4.2 Ecologische en planetaire ontwikkelingen

De opwarming van de aarde en de afname van de biodiversiteit hebben een steeds grotere invloed op maatschappelijke ontwikkelingen en politieke besluitvorming (Faber et al., 2016; Intergovernmental Panel on Climate Change, 2023). Er leeft een breed besef over een duurzame inrichting van onze maatschappij. Maar er zijn veel vragen over hoe en hoe snel we moeten handelen (Hulscher et al., 2023; TNO, 2020, 2021). De vakken maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen verkennen en onderzoeken sociale, politieke, ethische, (economische) implicaties van deze ontwikkelingen.

4.3 Sociale (on)gelijkheid en sociale cohesie

Een groeiende groep mensen heeft onvoldoende toegang tot basale voorzieningen en minder kans op sociale stijging (SCP, 2023). De groepen aan de 'onderkant' hebben minder kansen in de maatschappij, en ook minder vertrouwen in elkaar, de politiek en de overheid. De verschillen met de groepen

aan de 'bovenkant' zijn groot en hardnekkig. Dit kan de sociale cohesie in de samenleving onder druk zetten.

Hoe snel we deze vraagstukken moeten aanpakken is onderwerp van gesprek en de vraag is of iedereen kan aanhaken. Wereldwijd neemt de absolute armoede af (United Nations, 2021), maar concentreert het kapitaal zich bij een steeds kleinere groep mensen (Piketty, 2014). Ook voor de analyse van deze vraagstukken bieden maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen een eigen aanpak, die wordt gekenmerkt door de sociaalwetenschappelijke benadering met centrale begrippen als sociale ongelijkheid, sociale cohesie en macht. Overigens besteden de conceptexamenprogramma's maatschappijleer hier ook aandacht aan.

4.4 Processen van globalisering en deglobalisering

Niemand in onze samenleving ontkomt aan de gevolgen van globalisering. Het heeft positieve gevolgen, maar ook negatieve gevolgen die recent pas erkend worden. Op wereldschaal tekenen zich verschillende machtsblokken af, die controle proberen uit te oefenen op voor hun negatieve gevolgen van globalisering (Gunnella & Quaglietti, 2019). Met globalisering is een sociaal-politiek, cultureel, (economisch) krachtenveld gegeven, waarvan aspecten worden onderzocht binnen de vakken maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen.

4.5 Diversiteit, representatie en inclusie

Diversiteit wordt in de samenleving meer en meer zichtbaar. Dat roept vraagstukken van identiteit, individualisering, inclusie en representatie op. Welke verhalen worden verteld, welke stemmen worden gehoord? Emancipatie van minderheden betekent dat zij een terechte plaats in het actuele maatschappelijk discours innemen (Kleinjan et al., 2020). Bij diversiteit en inclusie spelen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming een prominente rol. Maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen dragen bij aan de kwalificatie van leerlingen door domeinkennis aan te bieden. Daarnaast thematiseren de vakken de doeldomeinen socialisatie en persoonsvorming door socialisatieprocessen en identiteitsvorming te analyseren.

4.6 Technologische ontwikkelingen

De rol van technologie in en de digitalisering van de samenleving creëren nieuwe uitdagingen (SER, 2025; SLO, 2024a). Technologie vergroot onze mogelijkheden en beïnvloedt hoe we ons leven inrichten en waaraan we onze tijd besteden. Tegelijkertijd zorgen technologische ontwikkelingen voor een complexere maatschappij met mogelijkheden en kansen, maar ook bedreigingen en risico's. De afhankelijkheid van technologie neemt toe, kan leiden tot

machtsverschillen en stuurt de inrichting van de maatschappij steeds meer. Dit heeft invloed op het functioneren van diezelfde maatschappij. Het omgaan met grote hoeveelheden digitale informatie is aan de orde van de dag. Denk aan de invloed van nepnieuws, echokamers en framing op sociaal, politiek en cultureel vlak.

5. Curriculaire uitdagingen

In dit hoofdstuk beschrijven we de curriculaire uitdagingen. Daarbij maken wij een verdeling in uitdagingen voor een samenhangend curriculum (5.1) en een toekomstbestendig curriculum (5.2).

5.1 Een samenhangend curriculum

In grote lijnen gaat het om onderstaande aspecten.

1. Balans tussen enerzijds samenhang van en anderzijds onderscheid tussen de vakken maatschappijleer, maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen.

Hierbij speelt de overkoepelende vraag in hoeverre de vakken maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen een aanvulling kunnen zijn op maatschappijleer en de andere mens en maatschappijvakken. Specifiek gaat het dan om de perspectieven van waaruit elk vak benaderd wordt. Het conceptexamenprogramma maatschappijleer kan vooral vanuit burgerschapsperspectief gezien worden als meer algemeen vormend. Het huidige maatschappijwetenschappen heeft een meer sociaalwetenschappelijk karakter, waarbij leerlingen met de blik van onderzoeker of journalist maatschappelijke ontwikkelingen en kwesties analyseren en duiden. Maatschappijkunde onderscheidt zich door onderwerpen en thema's te bestuderen waarmee leerlingen een fundament krijgen voor het vervolgonderwijs en het toekomstige beroep. Het kan doorstroomrelevanter worden dan nu het geval is.

Verder speelt de vraag over de naamgeving van beide vakken: welke naam is passend en doet recht aan het onderscheidende karakter ten opzichte van elkaar en ten opzichte van maatschappijleer?

2. Verschillende startperspectieven beide vakken.

Maatschappijwetenschappen werkt met de concept-contextbenadering; maatschappijkunde meer vanuit maatschappelijke en politieke thema's en begrippen. Het is de vraag of en in hoeverre het noodzakelijk of wenselijk is om de vakken meer gelijk te trekken. Maatschappijkunde kan, naast het versterken van de doorstroomrelevantie, meer benaderd worden vanuit de leefwereld van de leerlingen en het praktisch nut. Behoeftes van leerlingen op bijvoorbeeld het gebied van werk en zelfstandig wonen kunnen dan vanuit een breder maatschappelijk perspectief behandeld worden. Denk aan het nut en functioneren van ons belastingstelsel, ontwikkelingen in de woningmarkt en de

verschillende politieke standpunten daarover. Dit sluit aan bij de ontwikkelingen op het gebied van burgerschap in het mbo.

3. Doorlopende leerlijnen en samenhang met andere vakken.

Tenslotte is het van belang dat er sprake is van programma's voor maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen die in voldoende mate aansluiten bij de kerndoelen burgerschap en mens en maatschappij en de andere mens en maatschappij-vakken in de bovenbouw vo. Wij adviseren om zicht te krijgen op de gezamenlijke en vakoverstijgende begrippen, concepten en vaardigheden. Hier kan vanuit de karakteristiek en de overkoepelende doelen van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen een vakeigen invulling aan gegeven worden. Wenselijk is dat bij het bestuderen en duiden van actuele maatschappelijke en politieke ontwikkelingen, voldoende transfer is tussen de vakken.

5.2 Toekomstbestendig curriculum

Voor een toekomstbestendig curriculum voor maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen is het van belang om een koers te bepalen en deze goed voor ogen te houden. Daarbij gaat het om een aantal afwegingen en keuzes. In deze paragraaf beperken we ons tot de volgende curriculaire uitdagingen (SLO, 2024b).

1. De grote maatschappelijke vraagstukken en ontwikkelingen die we beschreven in hoofdstuk 4, vragen om het aanpassen van het curriculum in kennis en vaardigheden. Met name bij het verouderde maatschappijkunde is dit aan de orde. Maar ook voor maatschappijwetenschappen speelt de vraag hoe we deze kwesties en ontwikkelingen in een goede balans opnemen in een toekomstbestendig curriculum.

2. De nadruk op het meetbare en de soms ongewenste focus op (vooral) het centraal schriftelijk eindexamen (CSE), vragen om een nieuwe afweging van de verdeling van eindtermen in het school- en centraal examen. Het gaat dan ook om de vraag in hoeverre specifieke keuzeonderdelen in schoolexamens bijdragen aan het aanleren van vaardigheden die minder goed binnen de kaders van de correctievoorschriften van een CSE te toetsen zijn of beter in schoolexamens tot hun recht komen.

3. Het effectief tegengaan van overladenheid van de examenprogramma's verdient aandacht, met name op de havo (Den Elzen et al., 2023; Grift & Schramm, 2018).

4. Daarnaast moet er voldoende aandacht zijn voor differentiatie tussen schoolsoorten en leerwegen. De programma's voor vmbo-bb en -kb moeten geen 'verdunde' variant zijn van het programma voor vmbo-gt. Datzelfde geldt voor het havo programma ten opzichte van het vwo- programma.

5. Voor sommige mens en maatschappijvakken zijn de huidige examenprogramma's opgesteld vanuit een eenzijdig perspectief (OCW, 2024; Commissie Bussemaker, 2023). Het is de vraag of dat ook zo is voor maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen. Het is een uitdaging om te zorgen voor een inclusiever curriculum met meerdere perspectieven. De grotere maatschappelijke vraagstukken uit hoofdstuk 4 komen daarvoor in aanmerking.

Referenties

- De Wijk, R. (2023). *De nieuwe wereldorde. Hoe China sluipenderwijs de macht overneemt*. Balans.
- Faber, A., de Goede, P., & Weijnen M. (2016). *Klimaatbeleid voor de lange termijn: van vrijblijvend naar verankerd*. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
<https://www.wrr.nl/publicaties/policybriefs/2016/10/13/klimaatbeleid-voor-de-lange-termijn-van-vrijblijvendnaar-verankerd>
- Frankopan, P. (2023). *De nieuwe zijderoutes. Het heden en toekomst van de wereld*. Spectrum.
- Gunnella, V., & Quaglietti, L. (2019). *The economic implications of rising 19 protectionism: a euro area and global perspective*. European Central Bank.
<https://www.ecb.europa.eu/pub/economicbulletin/html/eb201903.en.html>
- Hulscher, S., Bovens, M., de Vries, A., Werner, G., Toom, V., & Wijnhuizen, E. (2023). *Rechtvaardigheid in klimaatbeleid. Over de verdeling van klimaatkosten*. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
<https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2023/02/16/rechtvaardigheidin-klimaatbeleid>
- Intergovernmental Panel on Climate Change. (2023). *Climate Change 2023: Synthesis Report. A Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*.
<https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-cycle/>
- Kampman, L., Driebergen, M., & Van der Laan, A. (2022). *Startnotitie kerndoelen burgerschap*. SLO. <https://www.slo.nl/@21497/startnotitie-kerndoelen-burgerschap/>
- Kampman, L., Noordink, H., & Willemsen, R. (2025). *Adviesrapport vooronderzoek maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen*. SLO.
<https://www.slo.nl/publicaties/@24687/adviesrapport-vooronderzoek/>
- Kastelein, S., van der Laan, A., & Verbruggen, I. (2021). *Trendanalyse (v)so*. SLO. <https://www.slo.nl/thema/meer/inclusiever-onderwijs/>
- Kleinjan, M., Pieper, I., Stevens, G., van de Klundert, N., Rombouts, M., Boer, M., & Lammers, J. (2020). *Geluk onder Druk? Onderzoek naar het mentaal welbevinden van jongeren in Nederland*. UNICEF Netherlands.
<https://www.trimbos.nl/aanbod/webwinkel/af1785-geluk-onder-druk/>

- Noordink, H. (2021). Wat vinden ze ervan? Docenten en leerlingen over het nieuwe programma maatschappijwetenschappen. *Maatschappij & Politiek*, 1, 24-25.
- Noordink, H., & Penning de Vries, B. (2020). *Monitoring invoering vernieuwd examenprogramma maatschappijwetenschappen*. SLO.
<https://www.slo.nl/@17812/monitor-invoering-vernieuwd/>
- Noordink, H., Oorschot, W.F., & Folmer, E. (2017). *Monitoring invoering nieuw examenprogramma aardrijkskunde vmbo*. SLO.
<https://www.slo.nl/@4588/monitoring-invoering-7/>
- NVLM. (2018). *Advies NVLM voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs: maatschappijleer, maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen*.
- Onderwijsraad. (2018). *Advies wetsvoorstel verduidelijking burgerschapsopdracht in het funderend onderwijs*.
<https://www.onderwijsraad.nl/publicaties/adviezen/2018/09/27/briefadvies-wetsvoorstel-burgerschapsopdracht#:~:text=De%20Onderwijsraad%20adviseert%20om%20de,uitgangspunten%20van%20het%20burgerschapsonderwijs%20verduidelijken.>
- Piketty. (2014). *Kapitaal in de 21e eeuw*. De Bezige Bij.
- PISA. (2018). *Resultaten PISA 2018 in vogelvlucht*.
<https://www.pisanederland.nl/pisa-2018/>
- PISA. (2022). *Resultaten PISA-2022 in vogelvlucht*.
<https://pisanederland.nl/resultaten2022>
- SCP. (2023). *Eigentijdse ongelijkheid*.
<https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2023/03/07/eigentijdseongelijkheid>
- SER. (2025). Zicht op artificiële intelligentie (AI). <https://www.ser.nl/-/media/ser/downloads/zicht-op/2025-1.pdf>
- SLO. (2017). *Mens & maatschappij. Vakspecifieke trendanalyse 2017*.
<https://www.slo.nl/@4604/mens-maatschappij/>
- SLO (2023). *Startnotitie kerndoelen mens en maatschappij*.
<https://www.actualisatiekerndoelen.nl/mensmaatschappij/updates/startnotitie-van-het-leergebied-mens-en-maatschappij-2-2>
- SLO. (2024a). *Conceptkerndoelen burgerschap en digitale geletterdheid*. SLO.
<https://www.slo.nl/@23492/conceptkerndoelen-burgerschap-digitale/>
- SLO. (2024b). *Startnotitie Mens en maatschappij. Bovenbouw voortgezet onderwijs*. SLO. <https://www.slo.nl/@24020/startnotitie-mens-maatschappij/>
- TNO. (2020). *Maatschappelijk draagvlak voor klimaat- en energiebeleid. Resultaten van een vragenlijstonderzoek*. Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. <http://resolver.tudelft.nl/uuid:c0a9e40b-934f-464fbbe1-9c78d5c08718>

- TNO. (2021). *Wat is het maatschappelijk draagvlak voor klimaatbeleid? Onderzoek naar beleidsopties van de studiegroep Invulling klimaatopgave Green Deal*. Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-5a280184-bceb43e5-8f92-38c370d98157/pdf>
- United Nations. (2021). *United Nations development program strategic plan 2022-2025*. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-07/UNDP%20Strategic%20Plan%202022-2025.pdf>
- Universiteit van Amsterdam. (2023). *Wat brengt de democratie in gevaar – en hoe kunnen we haar beschermen?* <https://www.uva.nl/content/nieuws/nieuwsberichten/2023/11/democratisch-verval.html>
- Van der Ploeg, S., & Weijers, S. (2018). *Kwaliteitsborging schoolexamens voortgezet onderwijs*. Oberon.
- Van der Vleuten, M. (2023). *Het schoolexamen geschiedenis anno 2023*. (Doctoral dissertation, Radboud University). <https://theses.ubn.ru.nl/handle/123456789/15034>

Als landelijk expertisecentrum richt SLO zich op de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken met het onderwijsveld aan de doelen, kaders en instrumenten waarmee scholen hun opdracht vanuit een eigen visie kunnen vervullen.

We brengen praktijk, beleid, maatschappelijke ontwikkelingen en onderzoek samen en stellen onze expertise beschikbaar aan onderwijs en overheid, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldlesmaterialen, conferenties en rapporten.

Bezoekadres
Stationsplein 1
3818 LE Amersfoort

Postadres
Postbus 502
3800 AM Amersfoort

T +31 (0)33 484 08 40
E info@slo.nl
W www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)
 [SLO_nl](https://twitter.com/SLO_nl)